

ROSS MACDONALD (1915–1983)

A harmadik utas

OROSDY DÁNIEL

ROSS MACDONALDNAK SZERENCSEJE VOLT A KÖZÖNSÉGGEL ÉS A KRITIKUSOKKAL, DE A NAGYVÁSZNON NEM IGAZÁN SIKERÜLT ÉRVÉNYESÜLNIE.

Dashiell Hammett, Raymond Chandler és ... Ross Macdonald?

Vagy James M. Cain? David Goodis, Cornell Woolrich? Esetleg Jim Thompson? Ad absurdum Mickey Spillane?!

Szeretünk triászokban gondolkodni, de ha a *hardboiled* krimi irodalom úttörőit keressük, igazán csak két névben lehetünk biztosak: Hammett alkotta meg a receptet, amit aztán lelkes követője, Chandler tökéletesített. Cain fontos művek alkotója, de kései munkái már nem érték utol korai sikereit, ráadásul olyan detektívkarakter sem kapcsolható a nevéhez, mint Hammettéhez Sam Spade és a „Continental Op”, vagy – különösen – Chandleréhez Philip Marlowe. Hasonló a helyzet Goodisszal és Woolrich-csal is. Thompsonnal szintén, csak ő sokáig még a nagyközönséget sem érte el – gyakorlatilag jelentősebb alkotó lett halálában, mint életében volt. Spillane-t az olvasók ugyan nagyon kedvelték, irodalmi státusza viszont még csak közelében sem járt soha az említettekének.

Szemben Ross Macdonalddal, aki (jogos) megbecsültsége és vitathatatlan érdemei ellenére mégiscsak nehezen illeszthető Hammett és Chandler mellé, egyrészt mert „későn érkezett” (Chandler pályája érdemben lezárult, mire az első „tényleg saját” Macdonald-regény, *A fűriák* megjelent 1958-ban), másrészt mert túl sokat már nem tudott hozzátenni ahhoz, amit mesterei lefektettek (szofisztikáltságot, nyelvi igényességet, lírát, filozófiát, pszichológiai mélységet – igen; érdemi új elemeket – nem). Ez az ellentmondásosság tetten érhető művei mozgóképes feldolgozásaiban is, melyek tarka gyűjteményével kapcsolatban csak annyi biztos, hogy összességében nem méltók irodalmi előzményeikhez.

H MINT ARCHER

Pedig minden olyan biztatóan indult. Jack Smight *Harper – Célpontbanja* (1966) minden szempontból minőségi produkció, egyben a szellemi előzményekre nyíltan és tudatosan-játékosan referáló alkotás – akárcsak irodalmi alapja, az 1949-es, *Mozgó cél* című regény. Macdonald hőse már nevében is Hammettet idézi: Lew Archer vezetékeve tudatosan Miles Archerre, Spade partnerére utal. Hasonlóan „átvétel” tulajdonképpen maga a történet is, csak éppen Chandler-regényeké, elsősorban a *Hosszú álmé* (másik címén: *Örök álmom*, 1939), és természetesen nem plágiumjelleggel (Chandler a tisztelőjét ezzel együtt is „irodalmi eunuch”-nak titulálta). Akárcsak a *Hosszú álmom*, a *Mozgó cél* (és szinte valamennyi Macdonald-regény) is Kaliforniában – jellemzően Los Angelesben és környékén – játszódik, a gyakran jelentéktelennek tűnő megbízás egy tehetős, de problémás tagokkal teli, ágas-bogas családtól származik, melynek köze van a szervezett bűnözéshez és/vagy Hollywood(-alsó) hoz is, és az elvégzett munka egyre több mocsok (az ún. családi szennyes) felszínre kerülésével jár.

Macdonald ezektől az elemektől igazán sosem tért el, inkább csak variálta őket (például az ő Los Angeles-e a Santa Barbarán alapuló, fiktív Santa Teresa külvárosa), viszont a társadalmi különbségek feltérképezésére, a morális-filozófiai kérdések vizsgálatára és a szereplők lélektani elemzésére nagy hangsúlyt helyezett, ahogy a nyelvi megformáltság és a (maga)kulturális utalások is lényeges összetevői a munkáinak (nem csoda, Kenneth Millarként az irodalmi PhD-jét lélektani témából írt szöveggel szerezte). Bármik is az előzmények, Smight művének – az

első *neo-noir*-ok egyikének – határozotlan saját karaktere van (köszönhetően többek között William Goldmannek, aki a kortárs viszonyokhoz igazította az alapművet), miközben nyilvánvalóan tekintettel van a hagyományokra (erről tanúskodik többek között a *Hosszú álmom* 1946-os filmváltozatában is játszó Lauren Bacall és *A gonosz érintésében* [1958] feltűnő Janet Leigh szerepeltetése). A mozi komoly és megérdemelt sikert aratott, és akár a kezdőpontja lehetett volna egy olyasféle sorozatnak is, amilyenek a James Bond-filmek, csakhogy a producerek mindössze az első regény jogait vásárolták meg, ráadásul Newman sem akart beskatulyázódni, így Archerből kényszerűen Harper lett (elsősorban a „harp” szó „nyaggat”, „ráakaszodik” értelme miatt). Harper tehát jött, látott és győzött, majd gyorsan nyugdíjba is vonult (Ross Macdonald filmes karrierjével egyetemben), míg a hetvenes évek közepén Lew Archer újra érdekes nem lett, és mozikba nem került a *Felkavart víz* (1975), a némileg megkésett folytatás.

Egy ugyancsak minőségi produkció, ami azonban *annyira* már nem volt minőségi (és ihletett), hogy megismételje előzménye sikerét. Conrad Hall operatőr lecserélése a hasonlóan kvalitásos Gordon Willis-re persze még nem jelentett gondot, az viszont jelzésértékű, hogy ezúttal négy megbecsült író is dolgozott a forgatókönyvön (Walter Hill, Lorenzo Semple, Tracy Keenan Wynn, Eric Roth), ám a történet modernizálása és eltérő közegbe helyezése így sem sikerült problémamentesen. A fiatal Smighthoz képest tapasztalt és nála többnyire egyénibb műveket jegyző Stuart Rosenberg sem volt kifejezetten formában, így hatásos fényképezése, tehetséges színészei és jó pár erős jelenete ellenére a ráérős tempóban kibontakozó *Felkavart víz* nem igazán kavarta fel az állóvizet.

A magánkopó Newman, azaz Archer-Harper hollywoodi története ezzel véget is érhetett volna, ha a színész nem tűnik fel bő húsz évvel később egy nem hivatalos folytatásban (amolyan „kvázi trilógia-záró”-ban). A *Rejtélyes alkony*-nak (1998) elvileg semmi köze Ross Macdonaldhoz, de becsapni azért senkit sem tud – vagy éppen akar. A főszereplőt Harper helyett Harrynek szólítják, és neki a *vezetékneve* Ross, ennek ellenére az alkotók szándéka hasonló húzások nélkül is egyértelmű lenne, ráadásul a Macdonald világot idéző történet mellett

apróságok tömege erősíti a kapcsolatot (az áruló barát neve *Raymond Hope*, Ross ugyanúgy az egyetlen lányát veszítette el, mint a valóságban Macdonald stb.). Robert Benton neo-noirja hasonló tudatossággal játszik a műfajjal, mint elődei (lásd ismét a szereposztást: Hope-ot a *Marlowe* [1969] egykori címszereplője, James Garner alakítja), és célja nyilvánvalóan a búcsú, témája pedig az elmúlás, igazán sikerültnek azonban nyilvánvaló érdemei mellett sem mondható, amihez feltehetően némi stúdiónyomásnak is köze lehet (legalábbis erre utal a keretes szerkezet, a néhol erőltetettnek ható narráció, jeles karakterszínészek statisztává lefokozása, és a meglehetősen borongós hangvétellű sztorit egyetlen happy enddel felülírni próbáló befejezés). Sokáig ez volt az egyetlen film, aminek érdemi köze volt Ross Macdonald irodalmi hagyatékához.

MAGÁNHEKUS A KISKÉPERNYŐN

Persze léteznek figyelemreméltó Macdonald-adaptációk Paul Newmantól függetlenül is. A *Felkavart víz* még bőven az előkészületi szakaszban

járt, amikor Lew Archer (végre a saját nevén) a tévében debütált. Paul Wendkos, Quentin Tarantino újabb kedvenceinek egyike (nem mellestleg a *The Burglar* című 1957-es Goodis-adaptáció direktora) rendezte a magyarul *Ember a földbenként* és *Eltűntnek nyilvánítva*ként is megjelent, nagy sikerű *The Underground Man* (1971) azonos című tévéfilmváltozatát 1974-ben, Peter Gravesszel a címszerepben. Az ősz hajú színész elsőre szokatlan választásnak tűnhet a Macdonald alkotta figurához, főleg a fiatal Paul Newman után, de Graves képes volt felnőni a feladathoz, és Wendkos sem hozott szégyent híres rajongójára. Tarantino ugyan aktuális kedvencét a leginkább alulértékelt akciórendezőként szereti méltatni, a láthatóan nem túl magas költségvetésű Macdonald-adaptációban nincs sok verekedés vagy lövöldözés, Wendkos inkább a feszültségre és a nyomozásra koncentrál, de a végeredmény így is nívós alkotás a maga nemében: nem több és nem kevesebb egy szórakoztató, hangula-

tos, mozgalmas, biztos kézzel levezényelt kriminél.

És a tévé ezután sem engedte el a magánkopót. Wendkos műve sajátos pilotként szolgált az *Archer* című 1975-ös sorozathoz, aminek azonban – sajnos – ténylegesen kevés köze van a meglepően jól sikerült előzményhez. Bár a mindössze hat részt megélt *Archer* felvonultat pár ismerős nevet (Jack Arnold rendező, Leigh Brackett író), gyakorlatilag semmivel sem több vagy jobb a korabeli tévékrimiknél (sőt). És Macdonald oldaláról nézve még méltatlan is: a történeteit nem, csak a karakterét használták fel; más a közeg is, nem lehet ráismerni a regényekben leírt világra; a főszerepet Graves-től megöröklő Brian Keith ugyan remek színész volt, ám Lew Archerként csak a sokadik szériazsarut hozta ezen a néven.

Jobban sikerült, bár igazán emlékeztetnek nem mondható a máig utolsó televíziós adaptáció, az eleinte izgalmas függetlenfilmekkel jelentkező Michael Miller (*A Jackson megyei börtön*, 1976) *Bűnös viselkedése* (1992),

„Akit érdekel a bűn eredete”

(Stuart Rosenberg: *Felkavart víz* – Paul Newman)

Macdonald utolsó Archer-mentes regénye, *A Ferguson-ügy* (1960) alapján. A Wendell Mayes által értő kézzel leegyszerűsített, egyszerűsített modernizált és Farrah Fawcette (át)szabott történetet Miller Wendkoséhoz hasonló energiával és invencióval dirigálta, csakhogy őt néha cserbenhagyta a jóízűlése (a kreatív kameramunka nem ellensúlyozza a rossz helyeken megszólaló, gyenge zenét), és a történetbe erőszakolt szerelmi drámát sem sikerült érdekessé tennie, a *Bűnös viselkedés* így erősségei ellenére is megmarad kellemes, de legfeljebb egy megtekintést érdemlő alkotásnak.

AKIKRE TÚL NAGY VOLT A BALLONKABÁT

Ami így is több, mint amit a többi Ross Macdonald-feldolgozásról elmondhatunk. Kanadai filmesek próbálkoztak a korai *The Three Roads* (1948) adaptációjával, összességében lehangoló eredménnyel. A *Deadly Companion* címen is ismert *Double Negative* (1980) írói a történet kortárs környezetbe helyezését még meg tudták oldani, a regény lélektani finomságainak vászonra ültetése azonban már meghaladta a képességeiket. Az önmaga után nyomozó Oidipusz mítoszának (a címbe három új Szophoklész drámájából származik) okos thriller-variációjából nehézkesen rendezett, kiszámítható, fapados pszichologizálással dolgozó, dramaturgiai gondokkal teli krimi-dráma lett, amin legfeljebb Anthony Perkins játéka javít egy keveset (pedig nem is ő az egyetlen jőnévű színész a stáiban).

Az alkotógárdája alapján ugyancsak kifejezetten biztatónak tűnő, hazánkba is eljutott *Blue City* (1986) már jobb a hírével – amivel sajnos nem mondtunk sokat. Az öt Arany Málna-jelölés mindenképpen túlzás volt, és minden bizonnyal inkább a főszereplőket adó Brat Packnek (itt: Ally Sheedy, Judd Nelson) szólt, mint magának a műnek, Michelle Manning rendezése azonban ezzel együtt sem több nézhető, klisészagú bosszúfilmnél, aminek az a legfőbb jellegzetessége, hogy tipikus terméke a kornak, melyben készült (neo-noir az MTV-generációnak, avagy egy hosszú *Miami Vice*-epizód tinikiadása – ha a kezdő rendezőtől nem is, Walter Hill társíró-producertől többet várna az ember).

A maradékhoz, vagyis az újabb Lew Archer-adaptációkhoz képest azonban még a *Blue City* erényei is számottevő-

nek tűnnek. A kilencvenes évek elején orosz művészek úgy döntöttek, megfilmesítik Macdonald egyik regényét, és választásuk az annak idején (még a Szovjetunióban) százezres példányszámban megjelent *Búcsúpillantásra* (1969) esett. Mivel a sorozat jogaival ők sem rendelkeztek, főszereplőjük „Sam Patrick” névre hallgat – jóval beszédesebb e névnél a tény, hogy Archer alteregóját egy pocakos, alacsony, szürke pulóveres, zilált fogatú bácsiban vélték megtalálni. A *Tayna* címre keresztelt, 1992-ben bemutatott alkotás nem csak „nyugati” mércével mérve bizarr és abszurd (ne feledjük, ez a *Kutyaszorítóban* éve is!), magyar szemmel nézve sem könnyű a jellegzetes(en rideg és elhanyagolt) orosz helyszíneken játszódó bűnfilmben valódi értéket felfedezni, hacsak nem tekintjük annak a rácsodálkozást, hogy Szurdi Miklós ugyanekkor készült, finoman szólva sem hibátlan *Privát kopó* sorozata (1993) tulajdonképpen egészen összeszedett munka.

Egészen máshogy kudarcos a Borges-adaptációról ismert argentin Hugo Santiago *Le loup de la côte Ouestje* („A nyugati part farkasa”, 2002), ami Macdonald *Szöke lány párdúcőr kabátban* című 1954-es novelláján alapul (eredeti címén *Guilt-Edged Blonde*; további magyar címei: *A párdúcőr kabátos szöke lány*, *A bomba szöke*). Az egyszerű, de hatásos írás fő jellegzetessége a rövidsége (Macdonald talán nem is publikált soha kurtább fikciós szöveget), szemben Santiago filmjével, ami bő két óra hosszú, és valójában még ennyi is kevés neki, hogy rájöjjön, mi akar lenni: bűnfilm, önvallomás, dekonstrukció, *hommage*, *pastiche* ...? Az angol James Faulkner ugyan egy percig sem hiteles Lew Archer, pontosabban Millar szerepében, viszont a figurája amúgy izgalmas variáció a megfáradt magánhekusra, ahogy maga a film sincs teljesen híján erényeknek (jó a zenéje, szép a fényképezése, akadnak eltalált jelenetei, a maga módján Macdonald sztorijához is teljesen hű), de összességében nem kevésbé fura és elhibázott, mint a *Tayna*, csak éppen máshogy (például óvatos meztelenkedés helyett nettó pornójelenetig merészkedik), és hozzá még meglehetősen lassú is.

Az elszomorító összképen egy lelkes dél-afrikai diákművész javíthatna, amiről még az Internet Movie Database sem tud, azonban a *Guilt-Edged Blonde* azo-

nos című, szintén 2002-es feldolgozása sem az az Archer-film, amire gyakorlatilag a *Harper* óta várunk. George Dasopatis kisjátékfilmje a befejezés elhibázott plusz-jelenetétől eltekintve szinte sorról sorra követi Macdonald írását, viszont a neo-noir helyett a klasszikus éra világát próbálja megidézni (fekete-fehérben, ballonkabátokkal és puhakalapokkal, klasszikus *femme fatale*-l), ami valószínűleg akkor se működne, ha ízig-vérig profi produkciót látnánk – és már ennek is húsz éve.

Ross Macdonald lenne a Nagy Triász harmadik tagja, a tanítvány, aki felülmúlta mestereit?

Sok kritikus és író számára ez nem is kérdés (Anthony Boucher szerint jobb regényíró volt Hammettnél és Chandlernél is, James Ellroy egyszer „a legnagyobb tanárom”-nak titulálta), mégis okkal kételkedünk benne, hogy a (William Goldman szerint) „valaha írt legminőségibb detektívregény-sorozatokat jegyző amerikai” elérte ugyanazokat magasságokat, amiket kevésbé egységes színvonalon dolgozó, ám jó formájukban mindemeltt korszakos, nagyhatású klasszikusokat alkotó elődei.

Macdonald érdemei persze akkor is számosak, ha nem próbáljuk dobogósá tenni egy képzeletbeli (és tulajdonképpen értelmetlen) versenyben, és már csak ezért is megérdemelte volna, hogy hasonló szerencséje legyen a filmmel, mint kollégáinak, ez azonban elkerülte: relatíve kevés mozi készült a művei alapján, azoknak is csekély hányada maradandó. Az Archer-sorozat már-már monomániás következetessége és egyes darabjainak komplexitása azonban így is jótékony hatással volt a (neo-)noirra; érzékeny lélektani és erkölcsi megfigyelésekkel, költészettel (egyéni metaforákkal), klasszikus (főleg görög drámai-mitológiai) hatásokkal gazdagította a fiktív detektívek világát; neki köszönhetően jelent meg a hardboiled-univerzumban a kíméletlen rendcsináló és az álruhás Grál-lovag után egy új, nagy karrier előtt álló típus: az empatikus, humoránál lévő, sokat látott fickó, akit érdekel a bűn eredete. Talán éppen ez Ross Macdonald értékelésének kulcsa: ha nem akarjuk mindenképpen a legjelentősebb zsenik egyikének látni, rögtön feltűnik, mennyi mindent köszönhetünk neki. •